

- (А–Д). – М. : Прогресс, 1986. – 576 с.
20. *Холиолчев Х.* Ономазиологични успоредици в славянската растителна терминология // Български език. – 1973. – № 1–2. – С. 24–33.
21. *Шамота А. М.* Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К.: Наукова думка, 1985. – 162 с.
22. *Buffa F.* Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1972. – 426 s.
23. *Choliolčev Chr.* Onomasiologische und derivative Struktur der bulgarischen Phytonyme (Beitrag zur bulgarischen volkstümlichen phytonymie). – Wien: Bulgarischen Forschungsinstitut in Österreich, 1990. – 208 S.
24. *Machek V.* Česká a slovenská jména rostlin / V. Machek. – Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. – 366 s.
22. *Waniakowa J.* Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. – 282 s.

Малаш О. В. Семантическая мотивация болгарских флорономенов на славянском фоне.

В статъе рассматриваются особенности семантической мотивации болгарских народных наименований растений, производных от названий животных, на общеславянском фоне. Приведена классификация болгарских зоонимных флорономенов на основании мотивировочных признаков, выраженных в зоонимном компоненте.

Ключевые слова: семантическая мотивация, болгарские флорономены, перцептивные характеристики, функциональные характеристики, зоонимный компонент.

Malash O. V. *Semantic motivation of Bulgarian zoonymic flora names against Slavonic background.*

The paper provides an analysis of the semantic motivation of Bulgarian folk plant names derived from animal names. The Bulgarian flora names are analyzed against Common-Slavonic background. We classify the Bulgarian zoonymic plant names according to the motivational characteristics expressed in a zoonymic component.

Key words: semantic motivation, Bulgarian flora names, perceptive properties, functional properties, zoonymic component.

Мацько Л. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ МОВ

У статті розглядаються соціолінгвістичні питання становлення української літературної мови у поетичній творчості Тараса Шевченка у контексті постановня інших слов'янських літературних мов та педагогічні погляди і практична освітня діяльність поета, зумовлені роллю літературної мови в освіті.

Ключові слова: українська літературна мова, педагогічні погляди, освітня діяльність, полікультурна ситуація.

Вивчаючи життєвий шлях, літературну і мистецьку творчість видатної елітарної української мовної особистості Тараса Шевченка відзначаємо, що їй притаманна активна українська самоідентифікація (самішність); етнічна, мовна (лінгвістична) літературна, громадянська, політична. Вже одно це надає підстави вважати його українським соціолінгвістом свого часу. Його геніальна ні з чією не порівнювана і ніким не перевершена літературна, особливо поетична творчість, що утвердила живу народнопоетичну і народнорозмовну мову у статусі єдиної цілісної літературної мови українців як нації, поставила Тараса Шевченка у ряд світових соціолінгвістів. Він відкрив перспективу соціонаціонального розвитку українській мові, літературі, освіті, культурі, націології і, безперечно, конкретній соціолінгвістиці та українській еміджології.

Зрозуміло, що Тарас Шевченко не міг займатися макросоціолінгвістикою, мікросоціолінгвістикою чи прикладною соціолінгвістикою у сучасному форматі цих наук, адже він жив і творив у час повної безправності українців як етносу, не було права на життя (не гарантувалося), а тим паче на українську мову, літературу, культуру. Такою була для українців соціолінгвістична дійсність XIX ст. Поет особливо гостро переживав її, коли, ввійшовши у культурний світ, здобував визнання і високу оцінку представників інших народів.

Педагогічні погляди і освітня діяльність Тараса Шевченка сформувалися в середовищі прогресивної ліберально-демократичної інтелігенції Росії та Європи XIX ст. У житті Європи – це період визвольних змагань народів з імперськими режимами, революційні грози й передгрозя та формування національних держав. В літературі, мистецтві й культурі цих народів, а відповідно й передусім в освіті відбувалося проникнення й утвердження просвітницьких, народницьких ідей, романтичних надій і візій служіння народу. В Російській імперії революційно-демократична різночинна інтелігенція мала таку ж романтичну візію служіння просвіті власного народу, але становище ускладнювалося тим, що неосвіченість народу посилювалася його повним закріпаченням. Створювалася взаємообернена ситуація: народ темний, бо безправний, а безправний, бо темний. Тому педагогічні ідеї (і ширше – просвітницькі) міцно ув'язувалися з політичними, класово-соціальними, загальносуспільними, культурологічними, виражалися через літературно-мистецьку діяльність прогресивних провідників нації, громадсько-культурну роботу освічених верств.

Довгий час майже всі слов'янські народи були поневолені трьома державними націями (турками, німцями і онімеченими росіянами) та ще в освіті й культурі тяжіла над ними попередня традиція культу класичних мов,

запозичених старих літературних, якими користувалася державна й культурна верхівка імперських суспільств. Національне відродження слов'янських народів одне за одним протягом XVII–XVIII ст. пробуджувало опір проти гніту і внутрішні сили для самобутнього розвитку духовності, культури, народної освіти, рідної мови та ушляхетнення її як літературної для нації. Це був дуже зручний час і ситуація для розвитку соціолінгвістичних та порівняльно-історичних досліджень у славистиці – зокрема у мовознавстві, фольклористиці, літературознавстві, у педагогіці, культурі.

Як представники київської романтичної школи в літературі й культурі Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, пізніше – Михайло Драгоманов поділяли погляди європейських просвітників і романтиків на простий люд як основу народності, його історію і щоденне буття, відчували гостру потребу просвіти й розвитку власного народу, потребу будити історичну пам'ять українського народу, а з цією метою виробляли з народної мови літературну, плекати її як оберіг нації і запоруку її майбутнього удержавлення.

Важливо відзначити, що позиції Шевченка і його сподвижників у питанні про рідну мову і народність, про народну українську мову були суголосними з позиціями європейських романтиків: угорського поета Шандора Петефі, французького поета Віктора Гюго, теоретиків німецького романтизму Людвіга Ахім фон Арніма та Ф. Шлегеля, італійського романтика ді Бреме, англійських романтиків Вільяма Вордсворта, С.-Т. Колріджа та інш. Проте у кожного з них були свої історичні національні підстави для нюансів, та й революційна ситуація в Європі породжувала нові суспільні і оригінальні для кожного народу виклики. Можна сказати, що соціальним осмисленням, культивуванням та естетизуванням народної мови займалися просвітителі і романтики майже всіх європейських народів.

На слов'янську педагогіку XIX ст. помітний вплив мало слов'янське відродження, по Коллару – “слов'янська взаємність” та російське слов'янофільство і панславізм західних та південних слов'ян. Слов'янська ідея не зводилася до об'єднання слов'ян. Вона пронизувала всі суспільно-політичні і культурно-естетичні сфери життя слов'янських народів, будила їх до відродження національної пам'яті, звичаїв, історії, старожитностей, до усвідомлення витлумачення національного духу і характеру, пошуку перспектив самостійного державницького життя. Це була “доба націй”. Політичне й культурне відродження слов'янських народів актуалізували їхні визначні діячі – науковці, поети, прозаїки, митці – представники всіх слов'янських народів: серб В. Караджич; чехи Я. Коллар, В. Ганка, Л. Штур, Й. Юнгман; словаки Й. Добровський, П. Шафарик; словенці Ф. Міклошич і В. Копітар; хорвати В. Ягич, П. Прерадович, Л. Гай; поляки Й. Лелевель, А. Міцкевич, Ю. Словацький; українські й російські вчені, київські й

харківські романтики І. Срезневський, О. Бодянський, М. Максимович, М. Костомаров, І. Котляревський, І. Квітка-Основ'яненко в Україні. У Росії: М. Чернишевський, О. Герцен, М. Бакунін, М. Погодін, М. Огарьов, видавці "Москвитянина". У західних і південних слов'янських народів також поставали проблеми літературної емансипації народних мов, а з ними й питання народної освіти. Заклик великого педагога Яна Амоса Коменського в онімеченій Чехії XVII ст.: "Хай всякому народові все передається на його власній мові... І хай разом з науками і мистецтвами дістають гарну обробку і самі ці мови" пізніше став принципом культуротворчої діяльності прогресивних педагогів, літераторів, вчених усіх слов'янських народів.

Основний принцип його "Великої дидактики" (1631), "Відкритих дверей до мов", "Найновішого методу мов" – природовідповідність – пізніше став основним і для філософії та дидактики Г. Сковороди, і для педагогіки та соціолінгвістики аж до сьогодні.

В Росії на захист народної мови виступав О. С. Пушкін. Він вважав, що засилля французької мови і зневага до російської затримували розвиток російської літератури і освіти та культури загалом: "... У нас нет еще ни словесности, ни книг; все наши знания, все наши понятия с младенчества почерпнули мы в книгах иностранных; мы привыкли мыслить на чужом языке; метафизического языка у нас вовсе не существует. Просвещение века требует важных предметов для пищи умов, которые уже не могут довольствоваться блестящими игрушками, но ученость, политика, философия по-русски еще не изъяснялись. Проза наша еще так мало обработана, что даже в простой переписке мы принуждены создавать обороты для понятий самых обыкновенных, и леность наша охотнее выражается на языке чужом, механические формы которого давно уже известны" [5, с. 125]. Ці слова великого російського поета нагадують нашу сучасну ситуацію з рідною мовою, коли лінощі наші охоче користуються чужими, уже механічними формами висловлення рідної думки.

Очевидно, що національні мови й літератури усіх народів Європи проходили своє становлення не швидко і не просто. Але українська ситуація була ще складнішою через втрату українським етносом своєї державності і покріпачення людності, зведення її до істот, яких можна купувати, продавати, обмінювати і просто знищувати. В такій ситуації геніальному Шевченкові треба було відчуті і зрозуміти себе самого, відчувати больові точки нації, піднятися до царства духу, знайти в народі сили для нього ж самого, воскресити його історичну пам'ять: хто ми є? яких батьків діти? ким, за що закуті?

Якщо видатні діячі інших європейських націй поетапно захищали чи визволяли свій народ, окультурювали народну мову, то в українській ситуації потреби накладалися одна на одну одразу і всі заразом. Треба було будити історичну пам'ять, розвивати національне усвідомлення людей себе як

українців, відчувати себе представниками самобутньої нації, для цього згадувати їх славне минуле, показувати їх освіту і науку, мову і культуру як оригінальні самоцінності, розширювати функціональне поле для української мови, літератури й культури, естетизуючи їх, і в той же час виробляючи високий стиль і культурні форми мови. Останнє доводилося долати “через терни до зірок”, бо все українське на українських теренах вже було привласнене іншими, українська мова заборонена ще з 1690 р., в офіційному обігу не було уже навіть слів *Україна, український*. При цьому треба було поборювати національне зрадництво, подолати насаджений зумисне стиль малоросійської простакуватості. Треба було побачити в уже почасті асимільованому народі носія моральності і української звичаєвості, честі, правди, сили волі і слави та апелювати до нього цими поняттями. Треба було “енергетично жити бездержавну націю” [2, с. 158].

До речі, це зрозумів і оцінив ще в 1861 р. по смерті Шевченка М. Г. Чернишевський: “Коли у поляків з’явився Міцкевич, їм уже не потрібні стали поблажливі відгуки якихось французьких чи німецьких критиків: не визнавати польську літературу означало б тоді тільки виявляти власну дикість. Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоросійська література також не потребує нічиєї ласки. Та й крім Шевченка, пишуть тепер малоросійською мовою люди, які були б не останніми письменниками в літературі навіть багатшій, ніж великоруська” [7].

Для Шевченка не було вільного вибору бути українцем чи росіянином. Російська імперія його зобов’язувала русифікуватися, але доля українського народу сформувала йому етичну програму захисника й пророка рідного слова й своєї культури. На думку М. Жулинського: Самовизначення Шевченка – це безальтернативний вибір титана духу, в якому विकристалізувався, знайшов своє ідеальне втілення генотип української нації.

Шевченко, як і шановані ним серб В. Караджич та словак П.-Й. Шафарик, усвідомлював, що “порятунок нації від загрози винародовлення в умовах колонізації полягає передусім у виробленні й утвердженні народної мови шляхом надання їй статусу літературної” [6, с. 1–2].

Літературні і мовнокультурні інтереси Тараса Шевченка, першого за роллю і значенням національного поета і пророка України, знакової елітарної мовної особистості, формувались не тільки на романтично-народницьких, історико-героїчних, пісенноліричних та народнопоетичних українських джерелах. Вийшовши з кріпацтва, він самотужки став високоосвіченою людиною свого часу. Пантелеймон Куліш писав про Шевченка, що “Не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки попала та й лежала в нього непрочитана. Пушкіна він знав напам’ять, дарма що писав не його мовою, не його складом, а Шекспіра возив із собою, куди б не їхав” [8, с. 537]. О. Кониський зазначав, що Шевченко в розмовах часто послуговувався

цитатами з Шекспіра, Байрона [8, с. 25]. Шевченко знав “Фауста” Гете, цитував з пам’яті.

Прискорила формування педагогічних поглядів Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова їх причетність і участь у таємній політичній організації “Кирило-Мефодіївське братство”, яке своєю метою бачило визволення народу з кріпацтва та створення слов’янської співдружності народів. У програмних засадах товариства (“Статуті Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія” та установчій записці, складеній Василем Білозерським, у “Книзі буття українського народу” М. І. Костомарова) значне місце відводилося освіті рідною мовою народу, організації шкіл для селянських дітей, написанню й виданню підручників і літератури для навчання дітей рідною мовою, для вивчення історії, географії, арифметики, сільського господарства рідного краю.

У Тараса Шевченка це мало таку поетичну формулу у поемі “Еретик”: “Щоб усі слов’яни стали добрими братами, І синами сонця правди і єретиками Отакими, як константський Єретик великий! (як великий чеський вчений ректор Празького університету Ян Гус, що проповідував чеською мовою, виступав проти зловживань католицької церкви, відстоював самобутність чехів)”.

Педагогічні ідеї Тараса Шевченка мають творчу генезу. Він не був за фахом педагогом, не працював учителем, не озаглавлював свою працю педагогічними термінами, окрім пізніше виданого “Букваря Южнорусского”. Але його Боже призначення бути Апостолом, пророком Правди і Свободи робило його Учителем народу, творцем української нації. І ця його педагогічно-соціолінгвістична наука не стільки виявлялася у всьому, як була постійно присутня: у поетичній, драматичній, малярській творчості, щоденнику, епістолярії, поглядах на світ, у стосунках між людьми, у щоденному побуті. Основою педагогічної науки Т. Шевченка була безмежна любов до дітей (передусім, до жінки-матері, до скривджених дівчат).

Тарас Шевченко, як і його соратник Пантелеймон Куліш і послідовник Михайло Драгоманов, критикував чинну тоді школу за те, що вона була для дітей чужою, не рідномовною: “В школе нас учат всему, кроме понимания своего милого родного слова. О школа, школа! Как бы тебя скорее перешколить. Я знаю, как это сделать”.

Українці – Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, їх послідовник М. Драгоманов та інші соратники шукали у братанні зі слов’янами спільників для шляхів національного відродження свого народу. І це спільне було значною мірою саме у освітньо-культурній сфері. Вони стояли, як і їх названі побратими інших слов’янських народів, на ліберально-демократичних позиціях: просвіта народу, освіта рідною мовою, мовою державного життя повинна бути народна мова, для цього вона має стати літературною і духовною основою національної культури.

Сповідуючи поширену тоді ідеалістично-романтичну філософію, одним з джерел якої була теорія Жан Жака Руссо (русоїзм) про первісну чистоту людської природи, що зіпсувалася цивілізацією, члени Кирило-Мефодіївського товариства вірили в те, що кожний народ від природи і Бога має своє історичне призначення (місію). Це закладено у протонародному світогляді і виявляється у народній творчості, мові, звичаях, традиціях. Цьому сприяло зацікавлення західноєвропейської наукової еліти дослідженнями слов'янських культур після закликів філософа німецького романтизму Й.-Г. Гердера у праці “Ідеї до філософії історії людства” вивчати слов'янські культури як найменш уражені цивілізацією. Досліджуючи світову народну поезію і видавши “Народні пісні”, “Голоси народів у піснях” (1807), він прийшов до висновку, що слов'янська народна поезія є морально чистою і духовно обдарованою, найбагатшою і найартистичнішою. Особливе позитивне ставлення виявив Й.-Г. Гердер до України. У “Щоденнику своїх подорожей” він писав: “Україна колись стане новою Грецією. Колись прокинеться її веселий, музикальний народ і оживе його родюча земля під чудовим південним небом” [6, с. 140].

Зі щоденникових записів і листування видно, що Тарас Григорович в останній період життя практично опікувався справами українського шкільництва. У щоденнику є запис від 21 квітня 1858 р. про те, що після оперного спектаклю поет зайшов до Білозерського і за розмовами про минуле й майбутню долю слов'ян перейшли до психології і філософії. Так просиділи до трьох годин ранку: “Школьнічество. Но очаровательное школьнічество!” [8, с. 176].

З листа Шевченка до М. К. Чалого від 4 січня 1861 р. видно, що у нього були великі плани видання навчальної літератури для недільних шкіл, щоб надавати якомога ширшу освіту дітям бідних: “Думка єсть за “Букварем” напечатать лічбу (арифметику) і ціни, і величини такої ж, як і “Буквар”. За лічбою етнографію і географію в 5 копійок. А історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок”. І в цьому піклуванні про народну освіту Тарас Григорович був першим.

Збереглися листи, з яких видно, як благає М. К. Чалого з Чернігова: “Во ім'я Божіє напишіть мені, що робиться у ваших воскресних школах” [8; с. 212]; запитує А. С. Болдіна з Харкова: “Що роблять ваші воскресні школи?”; як виданий ним буквар розсилається у недільні школи.

До Ф. Л. Ткаченка (4 січня 1861. С.-Петербург)

Посилаю тобі 10 моїх “Букварів” на показ, а с конторы транспортов ты получиши їх 1000 і, не розв'язавши тюка, передай його, хто там у вас старший над воскресними школами? то йому й передай. А він нехай як знає спродасть, а грошики положить в касу воскресної школи. От що!

Дай один “Буквар” редактору “Губернских відомостей” і попроси його, щоб він напечатав, що такий-то і такий “Буквар” продається по три копійки в пользу воскресных школ.

Бувай здоровий, цілую твоїх діточок. Аж шкура болить – ніколи.

Щирий твій

Т. Шевченко [Шевч. 216].

До М. К. Чалого (4 січня 1861. С.-Петербург)

Вельми шануємий Михайло Корнієвич!

Посилаю вам на показ 10 экз[емпляров] мого “Букваря”, а из конторы транспортов вы получите 1000 экз[емпляров]. Добре було б, якби можна розпустити його по уездных та по сельских школах. Та вже що хочете, те і робіть з ним, а як Бог поможе, зберете за його гроші, то положіть їх в касу ваших воскресных школ.

Я і чув, і читав, що високо преосвященний Арсеній дуже возревновав о сельских школах и жалується, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій “Букварь”, і якщо вподобається, то я і йому пришлю хоч 5000 экз[емплярів], звичайно, за гроші, бо це не моє добро, а добро наших убогих воскресных школ. Так і скажіть йому.

Думка єсть за “Букварем” напечатать лічбу (арифметику) – і ціни, і величини такої ж, як і “Букварь”. За лічбою – етнографію і географію в 5 копійок. А історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося.

Искренний ваш Т. Шевченко [Шевч. 216-217].

До П. Ф. Симиренка (Перша половина січня 1861. С.-Петербург).

Составил я и издал букварь для наших сельских школ в количестве 10 000 экз[емпляров] и продаю его в пользу тех же сельских школ по три копійки за книжечку. Через вашого киевского комиссионера г. Предаткина послал на ваше имя одну тысячу букваря...

Когда соберу за букварь всі деньги, то думаю издать в том же объеме, но не дороже 5 коп. Потом краткую историю нашего сердешного народа. И когда все сие сотворю, тогда назову себя почти счастливым. О многом и многом нужно бы писать вам, но я нездоров и так гнусно ослабел, что едва пером двигаю.

Еще раз до свидания. [Шевч. 217].

До Ф. Л. Ткаченка (12 січня 1861. С.-Петербург).

Сьогодня посылаю тобі, Федоте, 1000 “Букварів” і оцю квитанцію. Коло 15 фебруаля получиши ти посилку і зроби з нею так, як я тобі вже писав, або найди десять чоловік добрих людей, та роздай їм по сотні книжечок по 3 карб. сотня. Та зобравши оті сердешні 30 карб., оддай на воскресну школу. А тим часом роби, як сам здоров знаєш. Цілую твоїх діточок. Прощай.

Т. Шевченко. [Шевч. 217].

В житті Тараса Шевченка супроводжували основні три мови: 1) постійно з дитинства родинна рідна українська мова (розмовна, пісенна) – для душі і

серця, пізніше – старокнижна слов'яно-українська церковна – для навчання; потім мова нової української літератури, яку й сам творив; 2) урядницька і панська польська мова та 3) самодержавницька і солдатська російська. Пізніше, коли поет ввійде в коло культур, він зазнає і щирості та приємності польської й російської мов, коректності – німецької, артистизму – французької. Але ніщо вже не могло похитнути його рідномовного українського вибору.

Л і т е р а т у р а :

1. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 716 с.
2. *Клочек Г.* Енергія художнього слова / Г. Клочек. – Кіровоград, 2007.
3. *Кремень В. Г.* Інноваційність в освіті як вимога часу / В. Г. Кремень // *Международный Крымский педагогический конгресс “Инновации в образовании”* : сб. науч. ст. / под ред. А. Н. Рудякова. – Симферополь : Антиква, 2010.
4. Літературознавчий словник-довідник. Озерна школа; вид. 2-е. – К. : Вид. центр “Академія”, 2007. – 750 с.
5. *Пушкін А. С.* Сочиненія А. С. Пушкина. Изд. осьмое. – М., 1882. – С. 15–16. Цит. за: Дзюба Іван. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
6. Цит. за Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 2007.
7. *Чернышевский Н. Г.* Новые периодические издания / Н. Г. Чернышевский // *Современник*. кн. 1. – 1861.
8. *Шевченко Т.* Видання творів : у 6-ти т. – Т. 6. – К. : Наукова думка, 2003.

***Мацько Л. И.* Педагогические взгляды Тараса Шевченка в контексте становления славянских литературных языков.**

В статье рассматриваются социолингвистические вопросы становления украинского литературного языка в поэтическом творчестве Тараса Шевченка в контексте становления других славянских литературных языков и педагогические взгляды, практическая образовательная деятельность поэта, связанная с ролью литературного языка в образовании.

Ключевые слова: украинский литературный язык, педагогические взгляды, образовательная деятельность, поликультурная ситуация.

***Matsko L. I.* Pedagogical beliefs of Taras Shevchenko in a context of formation the Slavic literary languages.**

This article deals with the formation of the Ukrainian literary language in the poetic works of Taras Shevchenko in the context of the other Slavic languages foundation. Shevchenko's pedagogical views, his activity connected with the role of the literary language in education are observed as well.

Key words: Ukrainian literary language, pedagogical views, educational activity, multicultural situation.